

BEATA KOZACZYŃSKA

Reorganizacja bibliotek w Wojsku Polskim (9 XII 1936 – 31 III 1938)*

Centralistyczna organizacja sieci bibliotek w Wojsku Polskim, funkcjonująca od 15 listopada 1919 roku¹ w niezmiennym kształcie, poza zmianą podległości Centralnej Biblioteki Wojskowej (CBW)², okazała się niedoskonała – mimo zalet

* Artykuł stanowi rozszerzoną wersję referatu pt. *Biblioteki żołnierskie w Wojsku Polskim w II Rzeczypospolitej*, prezentowanego na seminarium Pracowni Historii Bibliotek i Czytelnictwa Biblioteki Narodowej 18 marca 2016 roku.

1 Centralistyczną, trzostopniową organizację sieci bibliotek w Wojsku Polskim utworzono 15 listopada 1919 roku rozkazem Ministerstwa Spraw Wojskowych (MSWojsk). Pierwszy stopień stanowiła Centralna Biblioteka Wojskowa wraz z bibliotekami podręcznymi instytucji centralnych i zakładów naukowych MSWojsk. Stopień drugi tworzyło dziewięć bibliotek okręgowych, działających przy poszczególnych Dowództwach Okręgów Generalnych – DOGen. (od 1921 roku Dowództwach Okręgów Korpusów – DOK), z merytorycznym nadzorem CBW. Ostatni, trzeci stopień, stanowiły biblioteki oficerskie w pułkach (oddziałach równorzędnych i większych zakładach wojskowych), podległe bibliotekom okręgowym. Poza tą siecią pozostawały biblioteki podoficerskie, żołnierskie, szkół wojskowych oraz działające w batalionach, od 1924 roku w pododdziałach i strażnicach Korpusu Ochrony Pogranicza (KOP). Biblioteki o charakterze wojskowym posiadały też Polski Biały Krzyż (PBK) oraz Towarzystwo Wiedzy Wojskowej (TWW). Szerzej: B. Kozaczyńska, *Centralistyczna organizacja sieci bibliotek w Wojsku Polskim (1919–1936)*, „Rocznik Biblioteki Narodowej” 2014, t. 45, s. 127–149 – www.bn.org.pl/download/document/1439460864.pdf [dostęp: 29.11.2016]; idem, *Organizacja i działalność bibliotek wojskowych Dowództw Okręgów Korpusów w latach 1921–1926*, „Rocznik Archiwalno-Historyczny Centralnego Archiwum Wojskowego” 2010, nr 3/32, s. 38–57 – www.caw.wp.mil.pl/plik/file/biuletyn/r3/r3_2.pdf [29.11.2016].

2 Dnia 29 listopada 1927 roku podporządkowano CBW, wraz z podległą jej siecią bibliotek wojskowych, szefowi Sztabu Generalnego, zaś pod względem administracyjno-zaopatrzeniowym – dowódcy OK I

i znamion nowoczesności na gruncie polskiego bibliotekarstwa. W efekcie kilkuletnich rozważań nad rolą bibliotek w działalności oświatowo-wychowawczej i kulturalnej w siłach zbrojnych II Rzeczypospolitej centralne władze wojskowe uznały potrzebę wprowadzenia zmian w ich strukturze organizacyjnej. O fakcie tym zdecydowało wiele czynników. Prowadzenie w wojsku jednolitej polityki bibliotecznej utrudniał brak jednorodnych struktur zarządzających wszystkimi bibliotekami³. Sprawami bibliotecznymi zajmowały się w Ministerstwie Spraw Wojskowych Sekcja Oświaty i Kultury Sztabu Głównego, Wojskowy Instytut Naukowo-Wydawniczy (WINW), Uniwersytet Żołnierski (w okresie istnienia) oraz Korpus Ochrony Pogranicza (po 1924 roku) – niewspółpracujące ze sobą w kwestii bibliotekarstwa. W strukturze organizacyjnej CBW nie przewidziano odrębnej komórki odpowiedzialnej za kontrolę podległych jej placówek bibliotecznych, co powodowało, iż część z nich (zwłaszcza biblioteki pułkowe) była zaniedbana i nieuporządkowana. Poza tym MSWojsk. nie dostarczało dostatecznych środków finansowych na rozwój bibliotek pułkowych. Z braku odpowiednich funduszy ich utrzymanie i rozwój umożliwiały w dużej mierze miesięczne składki, odprowadzane przez oficerów, co niejednokrotnie przekraczało ich możliwości finansowe. Na niski poziom działalności bibliotek pułkowych (oraz żołnierskich) wskazywał m.in. Tadeusz Makowski, upatrując przyczyny tego zjawiska w ograniczonym personelu bibliotek okręgowych, utrudniającym właściwą realizację funkcji kierowniczych w stosunku do podległych bibliotek⁴. Dowódcy jednostek przeważnie nie wypełniali stawianych im wymagań, natomiast Samodzielny Referat Oświatowy, jako komórka DOK, posiadał szersze uprawnienia i bardziej skuteczne środki realizacji ustalonej wówczas polityki bibliotecznej⁵. Sytuację bibliotek okręgowych i pułkowych krytycznie ocenił w 1936 roku Edmund Ginalski – pracownik Wydziału Naukowego Wojskowego

Warszawa. Kolejna zmiana podległości CBW miała miejsce 3 listopada 1932 roku. Wówczas placówkę tę podporządkowano Generalnemu Inspektorowi Sił Zbrojnych. „Dziennik Rozkazów MSWojsk.” 1927, nr 34, poz. 397; „Dziennik Rozkazów MSWojsk.” 1932, nr 20, poz. 256.

3 Na konieczność uregulowania kwestii podległości bibliotek wojskowych (różnego typu) wskazywano już w 1920 roku w „Projekcie tymczasowej organizacji Służby Naukowo-Oświatowej”; J. Jakubowska, *Organizacja bibliotekarstwa naukowego i oświatowego sił zbrojnych RP w latach 1919–1939*, „Roczniki Biblioteczne” 1964, t. 8, z. 3–4, s. 427.

4 Tadeusz Makowski był wieloletnim kierownikiem biblioteki 30. Pułku Strzelców Kaniowskich w Warszawie, od 1936 roku pracował w Referacie Bibliotek Wojskowych WINO, gdzie do 1938 roku uczestniczył w reorganizacji wojskowej sieci bibliotecznej. Po wojnie organizator i dyrektor CBW; A. Jopkiewicz, *Bibliotekarz w mundurze. Tadeusz Makowski*, w: *Portrety bibliotekarzy polskich*, Wrocław 1980, s. 216–217.

5 S. Rosołowski, *Centralna Biblioteka Wojskowa w latach 1919–1939*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1965, nr 4, s. 364.

Instytutu Naukowo-Oświatowego (WINO). Na podstawie swoich wieloletnich obserwacji oraz kontroli 68 bibliotek okręgowych i pułkowych w garnizonach (przeprowadzonych z ramienia tej instytucji) wskazywał na ich słabe zaopatrzenie i małą efektywność pracy. Najwięcej jego uwag dotyczyło rozdrobnienia organizacyjnego⁶. Często bowiem bywało, iż na terenie pułku istniały trzy, a w przypadku, gdy był on jedyną jednostką w garnizonie – nawet cztery typy bibliotek, przeznaczonych dla jednego środowiska. Przykładowo w 1935 roku w 21. Warszawskim Pułku Piechoty działały następujące biblioteki: oficerska (z działami: naukowym, podręczników nieobowiązujących, regulaminów i instrukcji oraz beletrystycznym), podoficerska – stanowiąca własność prywatną Koła Podoficerów Zawodowych pułku (posiadała działy: beletrystyczny i naukowy), żołnierska (zawierała 30% książek małowartościowych) oraz podręczna kompanii wartowniczej w Palmirach⁷. To powodowało, iż czytelnicy byli zmuszeni do poszukiwania książek w kilku placówkach bibliotecznych, często oddalonych od siebie.

Konieczność wprowadzenia zmian systemowych wiązała się także z potrzebą uregulowania działalności bibliotek dla podoficerów zawodowych, stanowiących w wojsku znaczny odsetek kadry⁸. Istniejąca scentralizowana sieć bibliotek wojskowych nie obejmowała tego typu bibliotek. Zdarzało się czasem, iż placówki te przyłączano do bibliotek oficerskich. Odnotowano też próby „równania w dół” przez przyporządkowanie podoficerów do bibliotek żołnierskich. „Głód książki” i „żywiotowy pęd do samokształcenia” powodowały, że kadra podoficerska przystąpiła samorzutnie do tworzenia, w niektórych jednostkach, prywatnych księgozbiorów w kasynach podoficerskich, w ogniskach podoficerskich bądź funkcjonujących jako zupełnie odrębne placówki, mimo zakazu zakładania w pułkach (jednostkach równorzędnych) innych typów bibliotek niż naukowe i żołnierskie⁹. Była to pewnego rodzaju alternatywa wobec ograniczonego bądź

6 M. Gąsiorowski, *Działalność Wojskowego Instytutu Naukowo-Wydawniczego – Wojskowego Instytutu Naukowo-Oświatowego w latach 1920–1939* (maszynopis pracy doktorskiej, Akademia Obrony Narodowej), Warszawa 2001, s. 225. Ginalski był pomysłodawcą łączenia bibliotek w tzw. biblioteki oddziałowe, posiadające trzy działy: naukowy, oświatowy i beletrystyczny; E. G. [E. Ginalski], *Łączenie rozproszonych bibliotek w jedną bibliotekę oddziałową*, „Polska Zbrojna” 1936, nr 316, s. 5 – <http://zbrojownia.cbw.wp.mil.pl:8080/publication/10474> [29.01.2017].

7 W Palmirach znajdowała się też odrębna biblioteka podoficerska obsługująca załogę Składnicy Uzbrojenia Nr 1. Centralne Archiwum Wojskowe (CAW), DOK I, sygn. I. 371.1.70 (Wykaz bibliotek, Komenda Garnizonu Palmiry, b.d., k. 35).

8 E. G. [E. Ginalski], *Dzisiejszy stan bibliotek podoficerskich*, „Wiarus” 1936, nr 47, s. 1210 – <http://zbrojownia.cbw.wp.mil.pl:8080/publication/10246> [16.02.2017].

9 Idem, *Nowa organizacja bibliotek wojskowych*, „Polska Zbrojna” 1936, nr 311, s. 3 – <http://zbrojownia.cbw.wp.mil.pl:8080/publication/10469> [29.01.2017].

zupełnego braku dostępu podoficerów do księgozbiorów bibliotek pułkowych, okręgowych oraz CBW.

Wiele do życzenia pozostawiały również biblioteki żołnierskie, działające poza centralistyczną siecią biblioteczną. Ich księgozbiory były w dużej mierze nieuporządkowane. Poza tym borykały się one z brakiem odpowiedniej literatury. Trudną sytuację tych placówek potęgowało kilkuletnie oczekiwanie na nową, ujednoliconą instrukcję dotyczącą techniki ich prowadzenia¹⁰. Był to najprawdopodobniej jeden z powodów niezadowalającej skuteczności funkcjonowania wielu tego typu bibliotek, co potwierdziły wielokrotnie kontrole ich działalności¹¹.

Potrzebę wprowadzenia zmian w organizacji bibliotek w wojsku dostrzegł, jako jeden z pierwszych, Marian Łodyński¹². W 1932 roku, w związku z przewidywaną zmianą podległości CBW¹³, przedstawił on projekt nowej „Organizacji Bibliotek Wojskowych”¹⁴. Uwzględnił w nim jedynie biblioteki wojskowe o charakterze naukowym. Oprócz CBW (i bibliotek podręcznych) Łodyński zaliczył do nich również biblioteki DOK (wraz z bibliotekami na prawach bibliotek DOK i tzw. bibliotekami podręcznymi), a także biblioteki: garnizonowe, pułkowe i szkolne. Łodyński nie zamierzał wprowadzać zasadniczych zmian w ich działalności, z wyjątkiem bibliotek garnizonowych. Przewidywał organizowanie ich poza siedzibami DOK (na rozkaz komendantów garnizonów) z połączenia bibliotek pułkowych w tych garnizonach, w których załogowały co najmniej dwa pułki (samodzielne oddziały). Zakładał też, że będą one gromadzić książki i czasopisma z zakresu wojskowości i wiedzy ogólnej oraz beletrystykę. Założenia projektu Łodyńskiego spotkały się z wieloma krytycznymi uwagami szefa Biura Inspekcji Generalnego Inspektoratu Sił Zbrojnych

10 *W sprawie nowej organizacji bibliotek żołnierskich*, „Polski Biały Krzyż” 1937, nr 1, s. 9.

11 E. Ginalska, *Łączenie rozproszonych bibliotek...*, op. cit., s. 5.

12 Marian Łodyński piastował przez wiele lat funkcję dyrektora CBW. Był pomysłodawcą i realizatorem wielu innowacyjnych rozwiązań w zakresie organizacji bibliotek wojskowych i techniki bibliotecznej. Wypracował normy prawne dla CBW i bibliotek oficerskich. Rozwinął koncepcję współpracy między bibliotekami wojskowymi i cywilnymi oraz nieustannie dążył do maksymalnej rozbudowy CBW, rozszerzenia jej zasobów, znaczenia i zakresu wpływów. S. Rosołowski, *Polskie bibliotekarstwo wojskowe – Marian Łodyński*, w: *Twórcy nowoczesnego bibliotekarstwa polskiego*, red. B. Kocowski, Wrocław 1974, s. 204–207.

13 Jak już wspomniano, dnia 3 listopada 1932 roku CBW została podporządkowana szefowi GISZ.

14 CAW, GISZ, sygn. I. 302.4.1532 (Odpis projektu: „Organizacja Bibliotek Wojskowych”, załączony do pisma szefa Sztabu Głównego, skierowanego do szefa Biura Inspekcji GISZ, Warszawa, 7 kwietnia 1932 r.). Znacznie wcześniej, tj. w 1926 roku, Łodyński przedstawił szefowi WINW projekt organizacji bibliotek wojskowych zakładający podległość CBW ministrowi spraw wojskowych. Do zadań CBW należeć miał m.in. nadzór nad wszystkimi bibliotekami wojskowymi w kraju; A. Gąsiorowska, M. Lewnau, K. Piwowska, *Centralna Biblioteka Wojskowa 1919–1999: kalendarium*, Warszawa 1999, s. 36–37.

(GISZ). Proponował on m.in. ograniczenie tworzenia bibliotek podręcznych podległych CBW, przemianowanie bibliotek DOK na biblioteki garnizonowe oraz zorganizowanie bibliotek garnizonowych we wszystkich garnizonach (na bazie istniejących bibliotek pułkowych). Ponadto zakwestionował nową strukturę organizacyjną CBW. Był też zwolennikiem ograniczenia możliwości korzystania z bibliotek wojskowych przez osoby cywilne. Natomiast szef Sztabu Głównego zaakceptował w zasadzie w całości projekt Łodyńskiego (wnosząc jedynie drobne poprawki), pomijając uwagi szefa Biura Inspekcji GISZ¹⁵. Projekt nie został wprowadzony w życie mimo podporządkowania CBW szefowi GISZ.

Na konieczność reorganizacji bibliotek wpłynęły także zmiany, jakie dokonały się w drugiej połowie lat 30. XX wieku w polityce oświatowej, zwłaszcza propagandowej w Wojsku Polskim, jako następstwo szybkiego narastania zagrożenia wojennego. W 1935 roku powołano Komisję Regulaminową do opracowania nowej „Instrukcji o pracy oświatowo-kulturalnej i wychowawczej w wojsku”, ale dokumentu takiego do wybuchu wojny nie wydano. Regulowano bieżącą działalność poprzez wydawanie tymczasowych wytycznych oraz „Komunikatów WINO”, traktowanych jako obowiązujące ustalenia. Celem wychowania wojskowego, zdaniem Mariana Porwita, miało być odpowiednie ukształtowanie ducha żołnierskiego, czyli jego gotowości do prowadzenia walki zbrojnej¹⁶. W marcu 1938 roku wydany został nowy program wychowania w wojsku¹⁷. Za cel działalności oświatowo-wychowawczej obrano kształtowanie pożądaných postaw obywatelskich żołnierzy¹⁸. To wymuszało zmiany w obszarze funkcjonowania bibliotek wojskowych i to zmiany zarówno organizacyjne, jak i w zakresie zabezpieczenia nowych potrzeb wychowawczych od strony odpowiedniego doboru księgozbioru.

Krytyczna ocena funkcjonującej od końca drugiej dekady XX wieku sieci bibliotecznej w Wojsku Polskim oraz bibliotek działających poza tą siecią doprowadziła do poszukiwania nowych rozwiązań systemowych, bardziej odpowiadających potrzebom organizacji pracy oświatowo-wychowawczej i naukowej sił zbrojnych. Mimo iż prace związane z reorganizacją bibliotek wojskowych

15 CAW, GISZ, sygn. I. 302.4.1532 (Pismo szefa Sztabu Głównego skierowane do szefa Biura Inspekcji GISZ, Warszawa, 3 czerwca 1932 r.).

16 M. Porwit, *Duch żołnierski (organizacja wychowania żołnierza)*, Warszawa 1935, s. 1–2 – <http://zbrojownia.cbw.wp.mil.pl:8080/publication/2134> [29.12.2016].

17 L. Wyszczelski, *Oświata, propaganda, kultura w Wojsku Polskim w latach 1918–1945*, Warszawa 2004, s. 203.

18 Ibidem, s. 205.

zapoczątkowano przed 1934 rokiem¹⁹, dopiero 9 grudnia 1936 roku rozkazem MSWojsk. ogłoszono „Projekt zarządzenia MSWojsk. w sprawie organizacji bibliotek wojskowych”²⁰. Strukturę nowej sieci bibliotecznej w Wojsku Polskim podporządkowano szefowi WINO²¹. Sieć tę tworzyły: CBW, biblioteki okręgowe, oddziałowe, specjalne i podręczne. W nowej strukturze organizacyjnej bibliotek wojskowych znalazły się funkcjonujące już wówczas w siedzibach DOK (z wyjątkiem DOK I) biblioteki okręgowe. Zmieniła się ich podległość: zostały podporządkowane poszczególnym dowódcom Okręgów Korpusów – za pośrednictwem kierowników Samodzielnych Referatów Oświatowych ich Sztabu. Zgodnie ze wspomnianym rozkazem MSWojsk. z 9 grudnia 1936 roku biblioteka okręgowa powinna posiadać księgozbiór zawierający książki naukowe z zakresu wojskowości i wiedzy ogólnej, a także dział czasopism, gromadzący wszystkie ukazujące się w kraju czasopisma wojskowe (a także najważniejsze zagraniczne) i wybrane czasopisma krajowe (techniczne, polityczne, ekonomiczne itp.). W bibliotece powinna działać pracownia naukowa (czytelnia), umożliwiająca korzystanie z jej księgozbioru na miejscu. Źródło finansowania tych bibliotek stanowić miały dotacje z budżetu WINO oraz darowizny osób prywatnych, organizacji (np. TWW) itp. W dalszym ciągu placówki te otrzymywać miały egzemplarze obowiązkowe wydawnictw (WINO, Wojskowego Biura Historycznego i Głównej Księgarni Wojskowej), regulaminy wojskowe oraz dublety (z CBW). W bibliotekach tych przewidziano etatowy personel (kierownik, pomocnik i woźny)²². W niektórych dużych garnizonach (poza siedzibą DOK) dopuszczano zakładanie garnizonowych bibliotek wojskowych w charakterze filii okręgowych bibliotek wojskowych (za zgodą szefa WINO)²³.

Drugi typ bibliotek stanowiły biblioteki oddziałowe, utworzone z połączenia bibliotek: pułkowych, żołnierskich, PBK i TWW. Miały one działać przy dowództwach wszystkich pułków, samodzielnych batalionów (dywizjonów) i jednostek równorzędnych. W strukturze tych bibliotek wyodrębniono trzy zasadnicze działy: I – naukowy, II – beletrystyczny oraz III – oświatowy (dla kontyngensu). W dziale I (naukowym) należało gromadzić książki niezbędne do pogłębiania

19 M. Łodyński, *Polskie biblioteki wojskowe w opinii kraju i zagranicy*, „Polska Zbrojna” 1934, nr 12, s. 5 [cz. 1] – <http://zbrojownia.cbw.wp.mil.pl:8080/publication/10971> [31.01.2017].

20 *Organizacja bibliotek wojskowych*, „Dziennik Rozkazów MSWojsk.” 1936, nr 17, poz. 206.

21 Ibidem. Wiązało się to z utworzeniem Referatu Bibliotek Wojskowych jako dodatkowej komórki w Wydziale Naukowym WINO.

22 Ibidem.

23 Ibidem. Sprawę personelu w tych bibliotekach regulował komendant garnizonu.

wiedzy kadry zawodowej: podręczniki (zwłaszcza polskie), w tym m.in. z zakresu wychowania i wyszkolenia żołnierza oraz pamiętniki wojenne i polskie czasopiśma wojskowe²⁴. Dział II (beletrystyczny) powinien być zorganizowany w każdej bibliotece wojskowej (z wyjątkiem CBW i bibliotek okręgowych). Przewidziano uzupełnianie tego działu wyłącznie w oparciu o dary oraz opłaty pobierane od czytelników (oprócz bibliotek szkół podchorążych, podoficerskich i korpusów kadetów oraz szpitalnych i więziennych). W dziale III (oświatowym) miały znajdować się wydawnictwa z różnych dziedzin wiedzy wojskowej i ogólnej oraz beletrystyka, przeznaczona dla szeregowych i podoficerów niezawodowych, odbywających służbę czynną w wojsku. Podstawę księgozbioru stanowić miały książki pochodzące z bibliotek żołnierskich, zakupione przez oddziały, PBK oraz nadesłane przez WINO²⁵.

Biblioteki oddziałowe mogły posiadać filie w batalionach (formacjach równorzędnych wydzielonych na stałe)²⁶. Ich księgozbiory powinny obejmować wszystkie działy biblioteki macierzystej, uzupełniane o dublety lub książki zakupione z funduszków bibliotecznych. Natomiast każda z bibliotek organizowanych w kompaniach, oddziałach wartowniczych i innych małych jednostkach niestanowiących części składowej pułku (jednostki równorzędnej) miała ograniczać się jedynie do działu III. Na użytek szeregowców i podoficerów przewidziano tworzenie biblioteczek podręcznych na wartowniach (filie bibliotek oddziałowych), złożonych z działu III. Podczas ich kompletowania należało wykorzystywać egzemplarze przeznaczone do zniszczenia, zwłaszcza broszury lub roczniki pism ilustrowanych, z uwagi na szybkie zużywanie się tam książek. Komendant garnizonu powinien przydzielić poszczególne biblioteczki wartownicze w garnizonie do oddziałów, w celu ich utrzymania i uzupełniania. Projektowano też zakładanie samodzielnych bibliotek oddziałowych (bądź filii) na wniosek dowódcy Okręgu Korpusu, na potrzeby kadry zapasowej, załogowanej w garnizonach nieposiadających placówek bibliotecznych²⁷.

Kolejny typ bibliotek w nowej strukturze organizacyjnej stanowiły biblioteki specjalne. Miały one funkcjonować w poszczególnych centrach wyszkolenia, szkołach wojskowych, korpusach kadetów, instytutach badań naukowych i innych instytucjach wojskowych. Z uwagi na specyficzny charakter ich

24 Ibidem. W bibliotece oddziałowej powinna być uruchomiona czytelnia dla kadry zawodowej.

25 Ibidem. W dziale tym zabroniono gromadzenia podręczników z zakresu Żołnierskich Szkół Nauczania Początkowego.

26 Ibidem. Prowadzili je oficerowie oświatowi oddziałów wydzielonych.

27 Ibidem.

księgozbiorów (potrzeby naukowe, poziom umysłowy uczniów itp.) biblioteki te miały być finansowane ze środków pochodzących z budżetów departamentów (instytucji centralnych), którym podlegały²⁸. Do bibliotek specjalnych zaliczono też biblioteki szpitalne i więzienne. Te pierwsze zobowiązano do gromadzenia książek z zakresu wojskowości i wiedzy ogólnej oraz beletrystyki (o odpowiedniej treści). Księgozbiory tych drugich należało dostosować do potrzeb tego typu zakładów. Biblioteki specjalne miały funkcjonować dzięki darowiznom oraz dotacjom, przewidzianym w ich budżetach.

Ostatni typ stanowiły biblioteki podręczne, działające przy instytucjach i biurach centralnych MSWojsk. oraz przy sztabach DOK. Działalność tych placówek miała odbywać się na niezmienionych zasadach – jako filii CBW bądź bibliotek okręgowych. Przewidziano jedynie selekcję ich księgozbiorów (co dwa lata)²⁹.

Wprowadzenie nowej organizacji sieci bibliotek w Wojsku Polskim było równoznaczne z hierarchicznym obniżeniem pozycji CBW, tj. pozbawieniem jej funkcji kierowniczych w stosunku do bibliotek okręgowych i pułkowych³⁰. Nie zamierzano jednak dokonywać zasadniczych zmian w jej działalności jako głównego warsztatu naukowego dla oficerów, podoficerów i osób cywilnych, a jedynie ograniczyć – i to znacznie – uprawnienia jej dyrektora³¹.

Analizowany rozkaz regulował też kwestię uprawnień personelu bibliotek wojskowych, działalności Rad Bibliotecznych oraz opłat za korzystanie z bibliotek oddziałowych i specjalnych. W rozkazie zaznaczono też, iż wszystkie biblioteki wojskowe stanowią własność państwa bez względu na źródło pochodzenia księgozbiorów i sposób ich uzupełniania.

Reorganizacja bibliotek wojskowych miała przebiegać dwuetapowo w terminach: do 31 marca 1937 roku (I etap) oraz od 1 kwietnia do 30 września 1937 roku (II etap). Szczegółowe wytyczne oraz terminarz prac reorganizacyjnych zawierał

28 Do bibliotek szkolnych nie należało włączać podręczników szkolnych.

29 Wycofane książki należało przekazać bibliotece macierzystej.

30 *Statut Centralnej Biblioteki Wojskowej. Organizacja bibliotek wojskowych...* (załącznik nr 2). Do źródeł pozyskiwania środków finansowych i rzeczowych, niezbędnych dla uzupełniania księgozbiorów tej placówki oraz bibliotek podręcznych, zaliczono: dotacje z budżetu WINO; egzemplarze obowiązkowe wydawnictw WINO, WBH i GKW; egzemplarze otrzymywane w wyniku międzynarodowej wymiany; egzemplarze recenzyjne oraz pochodzące z wymiany dubletów; dary.

31 Zadania dyrektora CBW określał *Statut Centralnej Biblioteki Wojskowej*. Należały do nich: współpraca w zakresie opracowywania przepisów i instrukcji dla bibliotek wojskowych; organizowanie kursów bibliotekarskich i egzaminów kandydatów na stanowiska kierowników bibliotek wojskowych; wizytowanie bibliotek okręgowych i specjalnych oraz opracowywanie budżetów bibliotek wojskowych (z wyjątkiem budżetu CBW oraz bibliotek podręcznych). Dyrektor CBW utrzymywał natomiast prawo do nadzoru i kontroli bibliotek podręcznych.

„Komunikat WINO” (nr 12) z dnia 27 stycznia 1937 roku³². Podczas pierwszego etapu polecono ustalić liczbę bibliotek wojskowych, mających działać od 1 kwietnia 1937 roku w poszczególnych DOK³³. Jednocześnie zobowiązano dowódców Okręgów Korpusów do przekazywania MSWojsk. (za pośrednictwem WINO) meldunków i zestawień wykazów bibliotek wojskowych (do 28 lutego 1937 roku). Podczas tego etapu należało także przeprowadzić wymianę dubletów w bibliotekach oddziałowych. Z końcem marca planowano zakończyć likwidację bibliotek kół TWW. Jednocześnie wprowadzono kategorię zakaz (do 31 marca 1937 roku) dokonywania jakichkolwiek zmian w księgach inwentarzowych bibliotek³⁴.

„Komunikat WINO” normował działalność poszczególnych typów bibliotek. Według tych wytycznych do bibliotek oddziałowych należało włączyć książki z bibliotek żołnierskich, pułkowych (oficerskich), podoficerskich i garnizonowych. Szczegółowo uregulowano też kwestie dotyczące księgozbiorów zakupionych ze składek oficerskich oraz pochodzących z darów. Biblioteka oddziałowa powinna posiadać trzy działy. W dziale I (naukowym) należało gromadzić egzemplarze obowiązkowe oraz książki zakupione z funduszy MSWojsk. W tym lub w dziale II (beletrystycznym) powinny znajdować się książki pochodzące z bibliotek pułkowych (w zależności od treści), z darów bądź zdeponowane przez TWW. Natomiast do działu III (oświatowego) polecono włączyć książki z bibliotek żołnierskich oraz zakupione z funduszy gospodarczych i spółdzielczych, PBK lub nadesłane dla tych bibliotek przez WINO. Zestawiając książki w poszczególnych działach, należało je uporządkować, biorąc pod uwagę ich treść i stan zużycia. Egzemplarze nienadające się do użytku polecono usunąć. Natomiast biorąc pod uwagę fakt, iż poszczególne biblioteki oddziałowe stanowiły własność oddziałów, należało zagwarantować im prawo własności, niezbędne w przypadku przeniesienia ich do innego garnizonu. W przypadku sprzeciwu właścicieli prywatnych księgozbiorów³⁵ nakazano zachować odrębność tych placówek, co jednak nie zwalniało

32 CAW, WINO, sygn. I. 300.68.80 („Komunikat WINO” 1937, nr 12, k. 30–34).

33 Było to niezbędne do sporządzenia aktualnych rozdzielników egzemplarzy obowiązkowych wydawnictw wojskowych oraz przygotowania druków bibliotecznych przez Główną Drukarnię Wojskową.

34 CAW, WINO, sygn. I. 300.68.80 („Komunikat WINO” 1937, nr 12, k. 34).

35 Za prywatną mogła być uważana biblioteka koła TWW, kasyna podoficerskiego lub odrębna biblioteka oficerska (np. beletrystyczna), podoficerska itp. w przypadku, gdy nie zawierała książek stanowiących własność państwową (egzemplarzy obowiązkowych bądź zakupionych z funduszy MSWojsk). Ibidem, k. 30.

ich czytelników od obowiązku wnoszenia odpowiednich opłat na dział I biblioteki oddziałowej³⁶.

Do bibliotek oddziałowych bądź do centrali wymiany dubletów (działających przy bibliotekach okręgowych) polecono przekazywać książki z likwidowanych bibliotek garnizonowych. W wyjątkowych przypadkach mogły one otrzymać (zwłaszcza w dużych garnizonach) status filii bibliotek okręgowych, pod warunkiem posiadania wartościowych księgozbiorów. Na dowódców Okręgów Korpusów nałożono obowiązek powoływania specjalnych komisji z zadaniem przejmowania książek i przekazywania ich bibliotekom oddziałowym.

Łączenie bibliotek w ramach reorganizacji i przejmowanie księgozbiorów powinno być przeprowadzane przez komisje, wyznaczone przez właściwych dowódców, ze szczególną dokładnością, o czym pisano: „Należy położyć nacisk na to, żeby ani jeden tom biblioteczny przy tej czynności się nie zmarnował, zagubił itp.”³⁷. Nad doborem właściwej lektury w bibliotekach oddziałowych mieli czuwać referenci oświatowi. We wskazówkach dotyczących ich zadań, rozesłanych do oddziałów 15 marca 1937 roku, pojawiła się m.in. taka informacja: „Księgozbiory oddziałowe należy poddać rewizji, kompletować je i czuwać, by nie dostały się tam dzieła o tendencjach antypaństwowych i pornograficzne”³⁸.

W nowej organizacji bibliotek wojskowych przewidziano też możliwość włączania do bibliotek oddziałowych księgozbiorów bądź depozytów TWW, pochodzących z likwidowanych bibliotek kół TWW, w ramach uchwały podjętej 2 czerwca 1936 roku podczas obrad Dorocznego Zjazdu Delegatów Kół TWW w Warszawie³⁹.

Natomiast w odniesieniu do bibliotek specjalnych nie określono szczegółowo procedury ich tworzenia. W drugim etapie reorganizacji przewidziano jednak możliwość usamodzielnienia niektórych tego typu bibliotek, będących filiami CBW, poprzez wydzielenie ich z placówek macierzystych i nadanie im statusu bibliotek specjalnych.

We wspomnianym „Komunikacie WINO” informowano też o konieczności uporządkowania bibliotek podręcznych, których zadaniem było gromadzenie

36 *Co daje podoficerom zawodowym nowy przepis o „Organizacji Bibliotek Wojskowych”, „Wiarus”* 1936, nr 50, s. 1260 – <http://zbrojownia.cbw.wp.mil.pl:8080/publication/10248> [15.02.2017].

37 CAW, WINO, sygn. I. 300.68.80 („Komunikat WINO” 1937, nr 12). Sporządzane podczas tych czynności protokoły należało przesyłać do Samodzielných Referatów Oświatowych DOK.

38 CAW, DOK VIII, sygn. I. 371.8.202, k. 108.

39 CAW, WINO, sygn. I. 300.68.80 (Wyciąg ze sprawozdania z plenarnego posiedzenia Dorocznego Zjazdu Delegatów Kół TWW, odbytego w dniu 2 czerwca 1936 roku w Oficerskim Kasynie Garnizonowym w Warszawie).

określonych księgozbiorów z uwzględnieniem potrzeb poszczególnych instytucji, biur centralnych, sztabów i dowództw⁴⁰.

Podczas prac reorganizacyjnych do szefa WINO (płk. Leona Koca) wpłynęło wiele zapytań dotyczących organizacyjnych i technicznych aspektów reorganizacji. Przykładowo komendant garnizonu Ostrołęka wystosował prośbę o wyrażenie zgody na połączenie księgozbiorów czterech bibliotek działających w tym garnizonie i utworzenie na bazie tych placówek jednej, wspólnej biblioteki garnizonowej, na prawach biblioteki oddziałowej (z działami: I i II)⁴¹. Pojawiły się też głosy podające w wątpliwość zasadność niektórych wprowadzanych rozwiązań⁴².

W kwestiach technicznych pomocną okazała się wydana 23 marca 1937 roku „Instrukcja o prowadzeniu oddziałowych bibliotek wojskowych, cz. II: Księgozbiór”⁴³, regulująca również działalność wewnętrzną bibliotek specjalnych. Miała ona obowiązywać od 1 października 1937 roku⁴⁴. Po jej ukazaniu się zapowiedziano wydanie części I „Instrukcji...” (w terminie do 30 września 1937 roku), mającej normować „sprawy materiałowe i pieniężne”⁴⁵. To jednak nie nastąpiło.

Nowa struktura organizacyjna sieci bibliotecznej w Wojsku Polskim obowiązywała od 1 kwietnia 1937 roku. W tym czasie wojsko posiadało księgozbiory liczące 1 416 543 tomy⁴⁶ (oprócz zasobu CBW)⁴⁷. W nowej strukturze organizacyjnej znajdowało się 9 bibliotek okręgowych, 255 bibliotek oddziałowych

40 „Komunikat WINO” normował też sprawy personalne, lokalowe oraz finansowe związane z nową strukturą organizacyjną bibliotek wojskowych.

41 Były to biblioteki: 5. p. uł., 12. dak, TWW oraz Podoficerskiego Kasyna Garnizonowego. CAW, DOK I, sygn. I. 371.1.72 (Pismo komendanta garnizonu Ostrołęka do szefa WINO, Ostrołęka, 18 grudnia 1936 r.). Umieszczenie tej biblioteki w centralnie położonym kasynie podoficerskim miało ułatwić kadry zawodowej korzystanie z jej zasobów

42 Bibliotekarz, *Mała biblioteka samodzielna czy filia dużej biblioteki*, „Polska Zbrojna” 1937, nr 131, s. 7 – <http://zbrojownia.cbw.wp.mil.pl:8080/publication/12350> [02.02.2017].

43 Instrukcję tę opracował T. Makowski, wzorując się na technikach pracy bibliotekarskiej stosowanych w bibliotece oficerskiej 30. Pułku Strzelców Kaniowskich, którą kierował. System ten został też wcześniej poddany próbie w jednej z bibliotek Domów Żołnierza Polskiego; zob. Bibliotekarz, *Oddziałowe biblioteczki wojskowe*, „Polska Zbrojna” 1937, nr 110, s. 7 – <http://zbrojownia.cbw.wp.mil.pl:8080/publication/12327> [02.02.2017].

44 CAW, WINO, sygn. I. 300.68.79 (Wyciąg z „Instrukcji o prowadzeniu oddziałowych bibliotek wojskowych cz. II: Księgozbiór”, MSWojsk. WINO, Warszawa, 23 marca 1937 r., k. 7). Instrukcję przesłano do wykonania drogą służbową poprzez dowódców oddziałów (szefów instytucji).

45 Ibidem.

46 CAW, WINO, sygn. I. 300.68.79 (Zestawienie bibliotek wojskowych na 1 kwietnia 1937 r., k. 22). Liczba ta nie uwzględniała księgozbiorów bibliotek działających w Marynarce Wojennej oraz KOP.

47 Ibidem. CBW zgromadziła wówczas 275 125 tomów (bez archiwum map i zbiorów rapperswillskich).

(posiadających 39 filii)⁴⁸, 68 bibliotek oddziałowych tzw. „małych” (tzn. ograniczonych tylko do działu III) oraz 52 biblioteki specjalne⁴⁹. Ich księgozbiory przekroczyły 1,4 mln tomów. Ponadto działało 49 bibliotek prywatnych (93 233 tomy), stanowiących własność oficerów i podoficerów (10), oficerów (6), podoficerów (15) i TWW (18)⁵⁰.

Począwszy od 1 kwietnia 1937 roku nastąpiła realizacja drugiego etapu reorganizacji, który miał zakończyć się 30 września tego roku. W niektórych placówkach prace reorganizacyjne opóźniały się jednak, z różnych przyczyn, co wykazały m.in. kontrole przeprowadzone w wybranych bibliotekach. Również do WINO wpłynęło wiele próśb w sprawie przedłużenia terminu reorganizacji. Jednym z podawanych powodów spóźnienia były trudności z odpowiednią liczbą personelu, występujące zwłaszcza w bibliotekach posiadających obszerne księgozbiory. Dla innych placówek bibliotecznych barierą trudną do pokonania okazał się czasochłonny proces inwentaryzacji księgozbiorów. Bywały też kłopoty z pozyskaniem środków finansowych na zakup niezbędnych materiałów bibliotecznych. Czasami jako powód opóźnienia prac reorganizacyjnych zgłaszano nieodpowiednie rozmieszczenie książek, dezorganizujące prace inwentaryzacyjne⁵¹. Niektóre oddziały zwracały się do WINO z prośbą o zwolnienie ich z obowiązku sporządzania wykazów dubletów, uznając to za dodatkową, zbędną czynność utrudniającą reorganizację⁵².

Większość placówek bibliotecznych w wojsku zdołała wdrożyć nowy system organizacji pracy bibliotecznej w pierwszym terminie, wyznaczonym przez WINO, tj. do 30 września 1937 roku. Natomiast placówki, w których wystąpiły opóźnienia, otrzymały dodatkową rezerwę czasową. Dnia 17 listopada 1937 roku szef WINO wyznaczył 31 marca 1938 roku jako ostateczny termin zakończenia reorganizacji bibliotek wojskowych⁵³.

48 *Mały Rocznik Statystyczny 1939*, Warszawa 1939, s. 340 – <http://rcin.org.pl/publication/9560> [29.11.2016].

49 CAW, WINO, sygn. I. 300.68.79 (Zestawienie bibliotek..., k. 22). Brak informacji o liczbie bibliotek podręcznych.

50 Ibidem.

51 Sytuacja taka miała miejsce w Korpusie Kadetów Nr 1 we Lwowie, gdzie niewłaściwe rozmieszczenie książek w pracowniach szkolnych utrudniało prowadzenie prac inwentaryzacyjnych. CAW, sygn. I. 300.68.79, k. 45–46 (Pismo komendanta Korpusu Kadetów Nr 1 do dowódcy OK VI Lwów, Lwów, 29 listopada 1937 r.).

52 CAW, DOK I, sygn. I. 371.1.59 (Pismo szefa WINO skierowane do szefa Kierownictwa Marynarki Wojennej, dowódców OK, dowódcy KOP i Komendanta Głównego JHP, Warszawa, 17 listopada 1937 r., k. 1).

53 Ibidem.

Reorganizacja bibliotek niosła za sobą negatywne skutki. Przechodzenie na nowy system prowadzenia bibliotek powodowało w niektórych bibliotekach wstrzymywanie wypożyczania książek. To wywołało interwencję szefa WINO: „Praktyka wykazała – stwierdził – że tego rodzaju postępowania można w zupełności uniknąć bez straty czasu i szkody dla bibliotek i czytelników. Panów Dowódców OK proszę o zwrócenie uwagi i przeciwdziałanie tym niepotrzebnym i szkodliwym zaniedbaniom”⁵⁴. Szef WINO informował też o docierających do tej instytucji niepokojących sygnałach wskazujących na celowe odwołanie rozpoczęcia reorganizacji bibliotek w niektórych oddziałach, co było niedopuszczalne.

Pomimo wyznaczonego ostatecznego terminu reorganizacji, w niektórych wojskowych placówkach bibliotecznych nie zdołano zakończyć wszystkich prac z uwagi m.in. na ograniczone w 1937 roku środki budżetowe, uniemożliwiające zwiększenie personelu bibliotek okręgowych. Brakowało też środków na zakup odpowiedniego wyposażenia bibliotek. Inne przyczyny niedotrzymania terminu reorganizacji, wymieniane przez biblioteki, to m.in. brak katalogów i wielomiesięczne (a nawet trzyletnie) zaległości w katalogowaniu książek⁵⁵.

Wybuch II wojny światowej uniemożliwił dalszą działalność bibliotek w Wojsku Polskim. Okres funkcjonowania nowej sieci bibliotecznej był zbyt krótki, by zweryfikować zmiany, jakie zostały wprowadzone podczas reorganizacji bibliotek. Podkreślić należy wysiłki centralnych władz wojskowych podejmowane w zakresie ulepszania funkcjonowania bibliotek mimo wyparcia, w drugiej połowie lat 30. XX wieku, działalności oświatowej przez oddziaływanie propagandowe nie tylko propagujące służbę wojskową, ale służące popieraniu polityki rządu, zmierzające do nadzwyczajnej mobilizacji społeczeństwa w obliczu narastającego zagrożenia wojennego.

54 Ibidem.

55 CAW, DOK VIII, sygn. I. 371.8.202, k. 71, 88–89.

BEATA KOZACZYŃSKA

The reorganisation of the Polish Armed Forces libraries,
9 Dec 1936 – 31 Mar 1938

The centralised chain of libraries that had existed in the Polish Armed Forces since 15 November 1919 had become far from ideal. This article discusses the reasons for changes in organisational structure of the army libraries and the various stages in the process of the library reorganisation, which was conducted according to the army libraries management plan ordered by the Ministry for the Armed Forces on 9 December 1936. All the different kinds of libraries within the Polish Armed Forces were subject to this reorganisation. The outbreak of World War II made it impossible for the reorganised libraries to continue functioning, or for any assessment to be made of how the changes to the system worked in practice.